

DOI: 10.11649/sfps.2015.021

Ваня Мичева

(Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН)

Рес.: Олга Младенова, Боряна Велчева, *Ловешки
дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век.*
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“,
София, 2013, 536 с., ISBN 978-954-523-136-0*

Забележителната книга на двете авторки представя пред научния свят един нов ръкопис, открит в Регионалния исторически музей на Ловеч на 11 май 2010 г. Той е попаднал в сбирката на музея през 80-те години на XX век от Ловешкото читалище „Наука“, на което е дарен през 1944 г. от учителя Михаил Хаджинеделчев. Ръкописът съдържа шест слова, между които Словото на Дамаскин Студит за второто пришествие, което го причислява към III група новобългарски дамаскини по класификацията на Е. Дьомина. Важното място, което заема този тип книжнина

* Рецензия от същия автор: Ваня Мичева. Ловешкият дамаскин и началото на новобългарските дамаскини. „Сэло е-списание в областта на хуманитаристиката X–XX в.“, год. II, 2014, брой 4. Тук публикуваната нова рецензия е разширена и е с акцент върху редица текстологични и езиковедски проблеми, които не са засегнати в предишната рецензия.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2015.

Publisher: Institute of Slavic Studies, PAS & The Slavic Foundation
[Wydawca: Instytut Slawistyki PAN & Fundacja Slawistyczna]

в развитието на българската литература и култура през XVII и XVIII век, предизвиква О. Младенова и Б. Велчева да изготвят издание и изследване на новооткритото съчинение. О. Младенова е автор на главата „Ловешкият дамаскин на фона на дамаскината традиция“ и на всички приложения с изключение на изданието на Словото за второто пришествие от Новия Троянски дамаскин, изработено от Вероника и Георги Шалагини. Б. Велчева е автор на главата „За езика и правописа“, както и на компютърния набор на текста. Двете авторки изрично изтъкват, че всички научни тези са обсъдени и окончателно оформени съвместно, така че книгата може да се смята за общо дело. Това е причината при рецензирането на отделните части да се говори за двама, а не за един автор.

На първо място в монографията стои краткото палеографско и кодико-логично описание на ръкописа. От него са оцелели 87 листа от вероятен обем от 109 или 110 листа. Водният знак е три луни. Писмото е геометризиран калиграфски полуустав, много подобен на този на Аврам Димитриевич, автор на Троянския и Новия Троянски дамаскин, и на неговия ученик Кръстю Граматик. Авторките разграничават почерците на четирима или петима кописти, като двама или трима от тях са опитни, вероятно учители на другите двама, които са написали само отделни редове.

Съществен принос към историята на българската книжнина представя втори параграф от първа глава „За дамаскините от III новобългарска група и техния протосборник“. В нея детайлно и с редица текстологични съпоставки се защитава вече изказаното от О. Младенова мнение, че дамаскините от III група са всъщност първите новобългарски дамаскини (в статията ѝ „Нов поглед към взаимоотношенията на новобългарските дамаскини от XVII в.“, публикувана в сборника „Етрополската книжовна школа и българският XVII век“ през 2010 г.). Текстологичният анализ се опира на две вече съществуващи научни класификации: 1. разпределението на новобългарските дамаскини в четири групи въз основа на устойчивия им състав в изследването на Е. Дьомина от 1968 г. 2. диференцирането на три групи според употребата на едно от местоименните наречия *тогази*, *тогива* и *тогизи* в статията на Б. Велчева от 1964 г. Еднородни в езиково отношение се оказват единствено текстовете от III група – в тях присъстват само слова от тип *тогива*. Тази особеност авторките обясняват с възможността протосборникът на словата от III група да е създаден преди останалите. Разбира се, тази

възможност е била обмислена и от Е. Дьомина, но тъй като тя познава само по-късни преписи на дамаскините от III група, я отхвърля. Откриването на Ловешкия дамаскин, който е най-ранен сред известните вече от III група и който съдържа варианти на словата, не по-малко близки до изходния текст от тези в Тихонравовия дамаскин, мотивира преосмислянето на хронологията на новобългарските дамаскини.

Според авторките от архаичните версии на различни по произход текстове и от средногорската архаична версия на словата на Дамаскин Студит първоначално е бил създаден новобългарският преразказ тип *тогива*, от който пряко произлизат дамаскините от III група, след това се появява преразказът тип *тогази*, а от двата типа преразкази чрез различни комбинации се оформят дамаскините от I и II група. В книгата са разгледани ръкописите, които принадлежат към III група. От десетте съчинения, които Е. Дьомина причислява към тази група, две са изключени поради липса на съвпадение на текстовете на включените в тях слова (става дума за НБКМ 1055 и НБКМ 1090), а едно отсъства без специална уговорка от страна на авторките (става дума за НБКМ 1089). От друга страна, списъкът е попълнен с Ловешкия дамаскин и с ЦИАИ 939, дамаскин от 1841 г., писан от Катю Йоанов в с. Батошево, Севлиево. В групата изследвани ръкописи седемте слова с най-висока честота са същите, които Е. Дьомина определя като устойчив състав на дамаскините от III група. А именно: 1. Дамаскин Студит. За второто пришествие; 2. Речи избрани от древни мъже; 3. Кои са домашните врагове на човека; 4. Йоан Златоуст. За покаяние душевно; 5. За добрите и мълчаливи жени; 6. Видение Павлово; 7. Поучение против пианството. Важното е, че точно тези слова и в такъв ред, който според съпоставките с най-голяма вероятност е първоначален, се откриват в Ловешкия дамаскин. Следващата стъпка – издирването на източниците за тези слова – доказва, че те се срещат в архаични дамаскини от четири различни типа и в различни по състав сборници, но никога на едно място. Следователно тези слова са били събрани заедно именно от съставителя на протосборника на дамаскините от III група, чийто най-точен аналог е Ловешкият дамаскин.

Важна информация за Ловешкия дамаскин и мястото му в дамаскинската книжнина може да се открие и при сравнението на словата от устойчивия състав на дамаскините от III група с тези от Тихонравовия и Новия Троянски дамаскин. Авторките установяват, че в Тихонравовия дамаскин присъстват цели четири от седемте характерни за III група

слова, между които на първо място Студитовото Слово за второто пришествие. В Копривщенския и Протопопинския дамаскин Словото за второто пришествие се характеризира с по-стар етап от развитието на текста и следователно не би могло да произлиза от Тихонравовия дамаскин. О. Младенова и Б. Велчева допускат, че Словото за второто пришествие е съществувало преди създаването на Тихонравовия дамаскин, тоест преди 1658–1678 г., като част от отделен сборник, послужил за втори антиграф на Тихонравовия дамаскин. Този сборник съдържа само слова от тип *тоги́ва* с изключение на деветте кратки поучителни слова на архаичен език. Текстът на Новия Троянски дамаскин, който, за съжаление, вече не се открива в ръкописната сбирка на Троянския дамаскин, представя 12 слова от тип *тоги́ва*, най-обширната колекция от такива слова, събрани в един ръкопис, а почеркът и украсата са изключително сходни с тези на Ловешкия дамаскин. Затова може да се предположи не само че двата дамаскина са създадени в една и съща калиграфска школа, но и че са дело на едни и същи книжовници. Словата от тип *тоги́ва* се откриват и в по-късни сборници от XVIII и XIX в.

Текстологичният анализ позволява да се установи относителната хронология на продукцията на книжовното средище *тоги́ва*. Първоначално произведенията им с предимно есхатологична тематика се разпространяват като отделни тетрадки. След това се изготвя протосборникът на дамаскините от III група, най-добре документиран в Ловешкия дамаскин, след което започва неговото преписване. През целия XVII в. словата тип *тоги́ва* се включват в дамаскини от I, II и IV тип.

О. Младенова и Б. Велчева умело и вешо водят читателя през лабиринт от въпроси: Защо есхатологичната проблематика става така актуална точно през XVII в.?; Защо книга с такова съдържание е трябвало да бъде написана на говорим език?; Какъв тип книжовници извършват огромната промяна в типа книжовен език, като скъсват с вековната традиция? Те привеждат доказателства за присъствието на есхатологичната проблематика в християнската култура с оглед на основните християнски постулати за греха и покаянието, за Страшния съд и Второто пришествие. Темата за края на света и смъртта е част не само от литературата, но и от иконографията на българските църкви от тази епоха. Именно в контекста на очакването на божие наказание за безкрайните човешки грехове българите от XVII в. осмислят и обективните процеси на природни и обществени катаклизми. В изследването са използвани разнообразни

данни от много източници за: голямото застудяване през XVII в., наречено Малък ледников период, земетресенията и наводненията, честите чумни епидемии, усилилите се опити за ислямизация на българите от страна на османската власт, обществените вълнения, проявите на бандитизъм и др. Ето защо българите са имали нужда от четиво, което да отговори на засиления обществен интерес към въпросите за смъртта и отвъдния свят. Но това четиво е трябвало да бъде разбираемо и достъпно, за да изпълни своята социална функция. Книжовниците от културния център *тогива* освен отлични филолози са били и Христови воители, които воюват за праведност и спасение на християните, и добри духовни водачи на общността, които са долавяли потребностите на хората от градска и селска, а не манастирска среда. Точно затова те създават този тип книжнина на говорим език.

Иновативен характер има и проучването в параграф четвърти на първа глава „Текстологични признаци на продукцията на книжовния център *тогива*“. За осъществяването му авторките създават два корпуса от слова. В първия са включени словата от тип *тогива* от Ловешкия дамаскин, словата от тип *тогази* от Тихонравовия дамаскин и словата от тип *тогизи* от Свищовския дамаскин. Във втория са компютърно набрани слова от тип *тогива* от различни източници с общ обем 38023 думи, слова от тип *тогази* с общ обем 68063 думи и слова от тип *тогизи* с обем 64688 думи. На първо място се анализират лексикални текстологични признаци, свързани с пълнозначни думи, характерни за различни диалекти и в същото време свързани с опозицията книжовно – народно. Такива са: *крак – нога; църква – черкова; змия – зъмя, замя*. Установява се, че словата тип *тогази* представят лексика, характерна за западно-южния диалектен ареал, и последователно застъпват архаичната лексема. Тоест оказва се, че решаващ фактор при подбора на лексикалните средства е концепцията на авторите за разбираем книжовен език на народна основа. Ако думата от среднобългарския книжовен език е прекалено неразбираема, тя се избягва. Същият критерий е валиден и за отношението към турцизмите. О. Младенова и Б. Велчева коригират схващането на С. Бернщайн, че в по-късните дамаскини, които са от Източна България, има повече турцизми. Детайлният текстологичен анализ на двойки думи: *комсулук – гърдост; раслан – лъв; дувар – стена; корбан – служба; кадия – съдия, судия; баре – барем*, показва, че в някои случаи словата тип *тогива*, за които се очаква по-голямо разпространение на турцизмите,

предпочитат домашната лексема, например *стена, судия, съдия*, защото тя е разбираема. При избора на нова или стара, тоест архаична, лексема книжовниците постъпват по същия начин – те избягват езиковата единица, която не отговаря на изискването за достъпност на текста до възприемателите. Към тази група са съпоставени лексемите: *вълк, звяр, гад; премяна, облякло, одежда; болярин, богат; мръсен, скверен, нечист; комка, причещение*.

В този параграф са приведени и данни за текстологични съпоставки на служебни думи, към които авторките отнасят и наречията като *легома, легоми, веке, веки, тако, така, тъй* и др. Тъй като тези думи са с по-висока фреквентност, се приема, че сравнението им е по-надеждно. Изтъква се и ролята на фонетичните, акцентологичните, морфосинтактичните и словообразователните особености на езика. Постулира се възможността за работа със синтагматични диференциални признаци в бъдещи разработки. За авторките е показателно и присъствието на цитати от Светото Писание на архаичен език – в текстовете тип *тогизи* те са много, докато в текстовете тип *тогива* и *тогази* са сведени до минимум. Тяхното заключение с оглед на наличните досега сведения е, че книжовниците от средище *тогива*, първите, които пишат на новобългарски книжовен език, допускат най-много разговорни елементи. Техните последователи от средища *тогази* и *тогизи* използват по-свободно и архаична лексика.

Въз основа на текстологичните съпоставки се определят следните признаци на текстовете тип *тогива*, които ги противопоставят на продукцията на другите две книжовни средища: 1. представени са лексикалните гнезда на *дувар, кадия, комсия, корбан, раслан, черкова*; 2. съвместяват се *поревне ми се и ще ми се, комка и причещение*; 3. конкурират се синонимите *крак и нога, дано и давно, вълк, звяр и гад, дреха, премяна и облякло* с преобладаване на *нога, дано, вълк, премяна*; 4. не се употребяват *не имам, синца, богат и скверен*. Разбира се, както и самите авторки изтъкват, тези наблюдения са относителни. Като автор и редактор на „Речник на книжовния български език на народна основа (върху текст на Тихонравовия дамаскин)“ (Речник, 2012) бих привела някои данни, които показват, че за противопоставяне между езиковите признаци на текстове *тогива* и *тогази* не може да се говори. Лексемата *корбан* наистина се употребява само в слова тип *тогива* в Тихонравовия дамаскин, като десет от реализациите са в Житието на св. Георги, но и *служба* се среща в тях, и то нерядко – шест от засвидетелстваните случаи са отново в Житието на

св. Георги. Нещо повече, установява се и семантична диференциация: *корбан* се свързва предимно с езически жертвоприношения и живи същества, които стават нечия жертва, а *служба* има значение на християнски обред. Лексемата *кадия* се среща единствено в две слова тип *тогива*. Лексемите *суд* и *судия* се откриват и в Словото за второто пришествие, и във Видение Павлово, които са от основния състав на дамаскините тип *тогива*. Забележително е, че във Видение Павлово се регистрира само *судия* със седем случая. Изводът, който се налага, според мен е, че при определена тематика, която изисква съответните езикови средства, книжовниците свободно са използвали лексеми, характерни и за двата книжовни центъра, защото са ги познавали и защото те са удовлетворявали представата им за книжовен език на народна основа.

В параграф пети на първа глава е извършена огромна научна работа по текстологията на словата от Ловешкия дамаскин. Всяко от произведенията е разгледано самостоятелно, като е потърсен неговият първоизточник и е анализирана рецепцията му в новобългарските дамаскини. Най-много материал е използван при проучването на Словото за второто пришествие на Дамаски Студит. Огромното разнообразие от варианти на словото авторките обясняват с творческото отношение на книжовниците от център *тогива* към текста. Те първи създават нов книжовен език, който се опира на говоримия, и затова се отнасят към него като автори, тоест постоянно внасят поправки и го усъвършенстват.

Цялостното текстологично проучване на ръкописа и на останалите текстове от III група доказва, че понятието протосборник е приложимо само към продукцията на книжовното средище тип *тогази*, тоест дамаскините от I група, докато създадените в културни центрове тип *тогива* и *тогизи* ръкописи, тоест дамаскините от II, III и IV група, присъстват и в уникални, и в повтарящи се конфигурации в различни съчинения. Тези повтарящи се конфигурации съответстват в терминологията на Е. Дьомина на устойчивия състав на дамаскините от дадена група.

Според авторките текстологичният анализ позволява да се осмисли по нов начин творческата роля на книжовниците от средище тип *тогива*. Те не само скъсват със средновековния книжовен език и създават книжовен език, близък до говоримия, но пренебрегват и традиционната почтителност към сакралното слово и се осмеляват да включват своите произведения в различни по тип сборници. Така те съставят дамаскините от III група, компилират тези от II група, обучават и първите книжовници

от средище тип *тогизи*. По този начин творчеството и интелектуалната мощ на книжовниците от средище тип *тогива* определят цялата българска книжнина от XVII в.

Модерно е представен и приносът на книжовниците от средище тип *тогива* към българската култура. Тъкмо те разширяват кръгозора на предвъзрожденските българи, като правят достъпни за широк кръг читатели и слушатели важни произведения с есхатологична тематика. Важно е да се подчертае, че някои от тях като Видение Павлово и За покаяние душевно са ни познати именно в новобългарската им преработка. Произведенията от средище тип *тогива* не са просто преведени на говорим език. Авторките защитават тезата, че става дума за „многопланова намеса“ на българските книжовници: превод, компилиране, самостоятелен изказ в бляскава форма на идеите от първоизточниците. По такъв начин в текстовете от тип *тогива* се отразява мирогледът на техните автори, а чрез тях и на обществото, от което са част. О. Младенова и Б. Велчева се присъединяват към становището на В. Ламански, че откритият от него Люблянски дамаскин дава представа за обществените отношения в България по времето на неговото създаване. Те смятат, че схващането на П. Орешков за дамаскините като само и единствено преводи трябва да се преразгледа. Техните изводи за същността на продукцията на средище тип *тогива* като единство на преводно и творческо начало са съзвучни със съвременните схващания на Д. Петканова, Н. Драгова, Е. Мирчева и др.

Авторките изтъкват значението на продукцията на книжовно средище *тогива* за преоткриването на един забравен народ на Балканите. Тези ръкописи са използвани от чуждестранни слависти в техните научни трудове. Така, преди да се появи на политическата карта, България заема своето място на европейската културна сцена. Заслугата за това е именно на културните дейци от XVII в. Тяхното дело се подема от Паисий и неговите последователи.

Важна част от рецензираната книга е изследването на правописа и езика на Ловешкия дамаскин. Несъмнена заслуга на изследователките е включването на проучването в пространствено-времевия континуум на българската книжнина от тази епоха. Всяка особеност е разгледана на фона на останалите текстове от същия тип и с оглед на вече съществуващата научна литература за тях. Това прави втора глава на книгата богата на информация и евристични идеи.

На първо място са разгледани пунктуационните и правописните особености на текста като мост между търновската традиция, търновско-ресавския правопис и ранните новобългарски дамаскини от XVII в. Тъкмо в тази област книжовниците са били най-консервативни. Те запазват богатството на акцентологичната система от архаичните дамаскини и стария етимологичен правопис, като изключенията с обеззвучаване на съгласни са твърде редки. Интересно е обяснението на съвременния правопис на дателната местоименна клитика за женски род *ѝ*, тя се извежда тъкмо от правописните варианти на клитиката *ѝ* и съюза *и* в Ловешкия дамаскин.

Защитена е тезата за съхранението на книжовната лексика в новобългарските дамаскини. Приведени са примери от двата типа абстрактна лексика по терминологията на Е. Дьомина: такива, които са били присъщи на говоримия език и затова са включени в Речника на Н. Геров, и такива, които са само книжовни и затова отсъстват от Речника на Н. Геров. Според Б. Велчева и О. Младенова въпросът е по-сложен и много от лексемите биха могли да се смятат и за народни, например *гряховит* и *безумен*. Важно е да се отбележи също, че книжовниците, създали Ловешкия дамаски, не само запазват старинни сложни думи, но създават и нови, които липсват в превежданите текстове, например: *бясомучен*, *високоумство*, *високодумание*, *доброработна*, *добромиризлива* и др.

Във втори параграф на втора глава се характеризират основните особености на превода на словата от Ловешкия дамаскин. Тезата за авторското присъствие на книжовниците от средище *тогива* е защитена отначало с текстологични съпоставки (в първа глава), а след това и с езикови доказателства (във втора глава). Авторските намеси при превода не са случайни, те са подчинени на концепцията за разбираем книжовен език. Именно затова отрязъци от текста с неясно, абстрактно или богословско съдържание са преведени с повече думи, с допълнителни разяснения. С подобрани примери се илюстрира умението на дамаскинарите да използват както богатата традиционна лексика, така и новите думи и изрази от говоримия език.

Обект на анализ е и художествената страна на езика в Ловешкия дамаскин. В състава на Словото за покаяние душевно от Йоан Златоуст авторките откриват поетичен откъс, чиято ритмика се гради на повторението на еднотипни по структура цялости, въведени от последователно повтарящите се съюзи *и* и *а*. Архаичния текст, в който и съединителните, и противопоставителните отношения са изразени със съюза *и*, книжовни-

ците от XVII в. предават с поредица изречения, в които много точно се редуват съюзите *а* и *и*. И на други места в текста О. Младенова и Б. Велчева издирват повтарящи се думи и изрази, двойки и тройки думи, свързани с еднотипни съюзи, които са в основата на ритмичността на текста. Сред художествените похвати, които правят изказа по-емоционален, са и: инверсия на определението, етимологическа фигура, литературни формули от старобългарския период, преминали през езика на архаичните дамаскини и съхранени на новобългарски в дамаскините от XVII в.

За всички езиковеди, но най-вече за историците на езика особено интересна е частта от изложението за лексиката на Ловешкия дамаскин. Приведени са данни за редки думи, за неологизми, за думи от разговорния език, чието значение може да е различно от това, което е засвидетелствано в старобългарския език, както е при *бъх*, *вльфа*, *вредно*, *млввя се*. Отделни кратки семантични етюди са посветени на думи, чиято етимология и значение са претърпели по-дълго развитие, например за: *издърва*, *кощона*, *лих*, *напокон*, *очивястно*, *чева*, *злата ябълка*. Анализирани са и заемки от гръцки (*ала*, *оти*, *даскал*, *майстор*, *ела*, *магия*, *нефелит*), от латински през гръцки (*капоня*, *кмет*, *комка*, *оцет*, *поган*), от турски (*комсия* и *комсолук*, *баре*, *бахчия*, *гемия*, *дувар*, *душманин*, *тефтерь*, *файда*), от персийски през турски (*избарбара*, *сермия*).

В параграф трети на втора глава Б. Велчева и О. Младенова уточняват диалекта, върху който е създаден книжовният език на Ловешкия дамаскин. Анализирани са изводите на Е. Дьомина за диалектната база на Тихонравовия дамаскин, която тя локализира с методите на лингвистичната география в областта Етрополе – Тетевен – Луковит. Авторките изказват едно принципно възражение срещу подхода на Е. Дьомина – според тях използването на данните от Българския диалектен атлас за език от XVII в. води до осъвременяване и изкривяване на езиковите черти. Като прилагат по-пълно и по-коректно историческия подход, авторките успяват да разширят диалектния ареал, в границите на който са възникнали новобългарските дамаскини. Изследвани са езикови особености, свързани с т. нар. смесване на носовките, с широкия гласеж на ят, със запазването на по-старите форми *камик* и *пламик*. Като диференциални признаци на говора, отразен в Ловешкия дамаскин, са посочени наречието *веке* с ударение на последната сричка и глаголни форми с ударение на старата морфема нж. Те са свързани с Троянския говор. Към подобен извод води и проучването на показателните местоимения и на формите за бъдеще време в ръкописа.

Не е маловажно, че са засвидетелствани и форми с източнобългарска редуция на неударените широки гласни. Това показва, че диалектът е граничил с източни говори и е бил повлиян от тях. В ръкописа се откриват мизийската форма *тѣй*, както и формата *пламък*, които според учените диалектолози се установяват в троянския диалект в хода на неговото развитие. Внимателният филологичен анализ води авторките до заключение, че ареалът Етрополе – Тетевен – Луковит трябва да бъде разширен до Троян, а и до Ловешко. С голяма вероятност може да се твърди, че главният преводач на словата *тогива* е бил носител на троянския говор от XVII в.

Текстът на изданието е предаден максимално автентично, според съвременните едиционни правила. Съхранени са всички бележки в червено, като и цветните заглавия и заглавни букви. Словата от Ловешкия дамаскин, публикувани в книгата, са незаменим източник на езиков материал за многопосочни изследвания.

Най-ценното приложение е Речник-индексът, който съдържа всички засвидетелствани в текста словоформи с техните точни сигнатури. В края на всяка статия е отбелязано наличието на думата в речника на Троянския дамаскин, изготвен от А. Иванова. В отделно приложение са представени думите от Троянския дамаскин без съответствие в Ловешкия дамаскин. Тези два речника, заедно с „Речник на книжовния български език на народна основа (върху текст на Тихонравовия дамаскин)“ са добра научна основа за езикови съпоставки на акцентологично, лексикално, семантично, словообразователно и граматично равнище. Своя научна стойност имат и показалците в края на книгата: Списък на словата тип *тогива*, Показалец на библейските цитати и реминисценции, Показалец на разночетенията, Тематичен показалец.

В края на рецензията мога с удоволствие да потвърдя, че пред нас е едно изключително стойностно изследване на новобългарските дамаскини. То утвърждава ново виждане за развитието и хронологията им. Безспорен е приносът на авторките за приемането на дамаскините тип *тогива* като начало на новобългарските дамаскини. Важни са техните изводи за троянския говор като диалект, на базата на който е създаден Ловешкият дамаскин. Новаторски и значими са и схващанията им за творческата роля на книжовниците от културно средище *тогива* за развитието на цялата българска книжнина и за възстановяването на забравеното през вековете българско присъствие в европейското културно пространство. Искрено вярвам, че тази книга е полезна и необходима за

всички медиевисти слависти, за историците на българската литература и език, за диалектолози, културолози и др.

Bibliography

- Мичева В. (2014). Ловешкият дамаскин и началото на новобългарските дамаскини. *Съло е-списание в областта на хуманитаристиката X–XX в.*, 2(4).
- Младенова, О. (2011). Нов поглед към взаимоотношенията на новобългарските дамаскини от XVII в. In Е. Мусакова & Е. Узунова (Eds.), *Етрополската книжовна школа и българският XVII век: сборник материали от Националната конференция „Етрополската книжовна школа и културният живот през XVII век в българските земи“*, София, 20–21 май 2010. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- Младенова, О. & Велчева, Б. (2013). *Ловешки дамаскин: новобългарски паметник от XVII век*. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- Речник (2012). *Речник на книжовния български език на народна основа (върху текст на Тихонравовия дамаскин)* (Демина Е. И., Ed.). София: Издателство „Валентин Траянов“.

Bibliography (Transliteration)

- Micheva, V. (2014). Loveshkiiat damaskin i nachaloto na novobŭlgarskite damaskini. *Selo e-spisane v oblastta na humanitaristikata X–XX v.*, 2(4).
- Mladenova, O. (2011). Nov pogled kŭm vzaimootnosheniia na novobŭlgarskite damaskini ot XVII v. In E. Musakova & E. Uzunova (Eds.), *Etropolskata knizhovna shkola i bŭlgarskiiat XVII vek: sbornik materialii ot Natsionalnata konferentsiia „Etropolskata knizhovna shkola i kulturniia zhivot prez XVII vek v bŭlgarskite zemi“*, Sofia, 20–21 mai 2010. Sofia: Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodii“.
- Mladenova, O. & Velcheva, B. (2013). *Loveshki damaskin: novobŭlgarski pametnik ot XVII vek*. Sofia: Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodii“.
- Rechnik (2012). *Rechnik na knizhovniia bŭlgarski ezik na narodna osnova (vŭrhu tekst na Tihonravoviia damaskin)* (Demina E. I., Ed.). Sofia: Izdatelstvo „Valentin Traiianov“.

Vera Micheva, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences, Sophia
Correspondence: v.micheva@gmail.com

This work was supported by a core funding for statutory activities from the Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences.

No competing interests have been declared.